

Alles wordt nieuw

Reactie op Stefaan Walgrave

Koen Pelleriaux

Socioloog aan de VUB

Blijkbaar is het niet voldoende dat het gerecht gemoderniseerd en de burger vernieuwd wordt, dat de politiek een nieuwe cultuur krijgt en, wie weet, gedepoliticiseerd zal worden. De zaak-Dutroux en de nasleep ervan heeft volgens Stefaan Walgrave zo'n impact gehad, dat zelfs de sociale wetenschappen maar eens moeten herschreven worden. Hun stellingen zijn immers door de realiteit aan diggelen geslagen. De sociaal-wetenschappelijke theorieën en wetten zijn door de straatrealiteit mooi bij de neus genomen en de intellectuelen stonden bedremmeld toe te kijken. Sociologen blijven echter niet bij de pakken zitten en Walgrave onderneemt in het novembernummer van *Samenleving en politiek* dan ook een 'apologetische zoektocht' naar een nieuwe verklaring. Laat ons die 'nieuwe' verklaring eens van naderbij bekijken.

Walgrave gaat uit van de klassieke mobilisatietheorie. Volgens die stelling zijn er twee elementen nodig om te komen tot een grote mobilisatie. Ten eerste moet er voldoende ongenoegen zijn bij brede lagen van de bevolking. Ten tweede zijn 'entrepreneurs' nodig die de ontevredenheid kunnen omzetten in een mobilisatie. Die 'handelaren in ontevredenheid' waren er niet. Vandaar ook de consternatie over de geslaagde mobilisatie. Op het einde van het artikel 'redt' hij echter zijn theorie door de media de rol van 'ongenoegen-entrepreneur' toe te schrijven. Walgrave beweert wel te zoeken naar een nieuwe theorie, maar nergens trekt hij zijn oude stellingen in twijfel; hij bevestigt ze mits (een kleine) amendering. Zijn verklaring is zuiver rationalistisch: de entrepreneurs exploiteren, in hun eigen belang, het ongenoegen van de bevolking. Journalisten gooien (bewust?) olie op het vuur om hun kijk-

en verkoopcijfers de hoogte in te jagen. Generaties sociologen (van Durkheim en Weber over Parsons naar Alexander, Swidler, Bellah) hebben zich afgezet tegen dit reductionistische denken, dat geen rekening houdt met de gevoelens van de bevolking. Deze sociologische stroming heeft de gebeurtenissen van de laatste maanden niet nodig gehad om te weten dat het reductionistische denken, dat enkel oog heeft voor het rationele handelen, niet adequaat is.

In de nadagen van Zwarte Zondag duidde Mark Elchardus de reacties op de stembusgang als een verwerkingsritueel. Hij onderscheidde in de stroom van de gebeurtenissen drie fasen. In een eerste periode werd de gebeurtenis bestempeld als bijzonder. Niemand was bereid om 24 november '91 te zien als een normale stembusgang die zou leiden tot een normale regering. In een tweede fase werd het absolute goede tegenover het uitgekristalliseerde kwade geplaatst. Paula D'Hondt, de integratie van en het vreedzaam samenleven met migranten en democratie waren het goede. Het Vlaams Blok, de onverdraagzaamheid en de bestaande machtsverhoudingen binnen de politieke partijen waren het kwade. Nadat het goede en het kwade duidelijk gesitueerd waren, kon begonnen worden met de voltrekking van het zuiveringsritueel. *Objectief* en *Charta 91* werden uit de grond gestampt om het kwade te bestrijden. *Hand in Hand* organiseerde een grote betoging vóór verdraagzaamheid (22 maart 1992). In ijltempo werden plannen gemaakt om de integratie van migranten te verbeteren en hen als volwaardige burgers te laten participeren. De samenleving probeerde zichzelf opnieuw te ontdekken en te groeperen rond een aantal van haar meest fundamentele waarden.

Wanneer we deze 'sociaal-religieuze analyse' rustig bekijken, blijkt ze niet alleen van toepassing op het verwerken van zwarte zondag maar ook op de gebeurtenissen van de voorbije maanden. We kunnen deze laatste zien als een herbevestiging van een aantal fundamentele normen van onze maatschappij.

Witte ridders en zwarte draken

Iedereen is het erover eens dat de misdaden van Dutroux en Nihoul te afgrijselijk zijn voor woorden. Eensgezindheid is er eveneens over de stelling dat de justitie bezoedeld was door haar mislukkingen in o.a. de zaak-Cools, de bende van Nijvel en de moord op veearts Van Noppen. Iedere samenleving reageert op het overtreden van normen. In een gedifferentieerde samenleving als de onze is het bestraffen van normoverschrijdend gedrag uitbesteed aan een daartoe gespecialiseerde instelling. De justitie straft in opdracht en in de plaats van de samenleving omdat anders, gegeven de schaal van onze samenleving en het daarmee samenhangend aantal overtredingen, mensen niets anders meer zouden doen dan anderen sanctioneren. Omwille van de genoemde bezoedeling kon de justitie echter niet legitiem op deze misdaad reageren. De smet op de van dienst zijnde instelling en de misdaad zelf zijn echter niet voldoende om de reactie van de bevolking te verklaren. Voor het geval instellingen niet goed werken, beschikt onze samenleving immers nog over een superinstitutie, een coördinerend subsysteem, nl. de politiek, dat de druk kan opvangen. Het probleem dit geval is echter dat de bevolking meent dat de justitie precies door verkeerde ingrepen van de politiek slecht functioneert (politieke benoemingen, het ontbreken van middelen voor justitie). Met andere woorden: er ontstaat een crisis omdat een fundamentele regel wordt overtreden; de gespecialiseerde instelling om zo'n crisis op te lossen (de justitie) slaagt er niet in dat op een legitieme manier te doen; en het is precies de instelling die erover moet waken dat de justitie legitiem kan werken (de politiek) die in de ogen van de bevolking de oorzaak is van de vertrouwensbreuk. Ik vat het even samen: (1) Onze samenleving moest reageren op een afschuwelijke misdaad.

(2) Zij kan dat niet doen op de manier die eigen is aan een gedifferentieerde maatschappij. (3) De beweging waar het hierover gaat, is dan ook te verklaren en te beschrijven als de reactie van een ongedifferentieerde samenleving op een onvoorstelbare normoverschrijding. We hebben net als een niet-gedifferentieerde samenleving gereageerd op de overtreding in de vorm van een gigantisch zuiveringsritueel, waarin Goed en Kwaad hun symbolische strijd voeren en kleuren worden geassocieerd met de twee gepolariseerde kampen. Witte ridders worden ingezet tegen meerkoppige zwarte en vuurspuwende draken. Genuanceerde stellingen worden dan niet meer gepikt. Men is vóór of tegen Connerotte en Bourlet. Tegen Connerotte staat symbolisch gelijk met partij kiezen vóór Dutroux. Het letterlijk poetsen van justitiepaleizen is niet vreemd aan de emoties die dan vrijkomen. Het gerecht is immers besmet. Yves Desmet verbaasde zich in een opiniestuk in *De Morgen* erover dat Dutroux een 'niet onknappe' verschijning is. Een nuchter waarnemer kan niet anders dan een dergelijke verbazing als pre-modern kwalificeren, als de verbazing van een cultuur waar de oordelen over esthetica niet gedifferentieerd zijn van deze van de ethica, waar een oorlogsfoto niet mooi kan zijn. Dit is de verbazing die men terugvindt in culturen met één overkoepelend zingevingssysteem, waarin de categorie 'mooi' samenvalt met de categorie 'juist', of als een reactie die enkel serieus kan worden genomen tijdens een eveneens pre-modern (zuiverings-)ritueel.

Ook in deze stroom van gebeurtenissen zijn de drie, door Elchardus onderscheidene, fasen terug te vinden. Haast onmiddellijk na het vinden van Sabine en Laetitia was duidelijk dat dit een bijzondere gebeurtenis was. Het wereldnieuws werd stilgelegd voor de zoektocht in Neufchâteau, krantenoplagen schoten pijlsnel de hoogte in en redacties stoomden zondagedities klaar. 'Het gezicht van het kwade' kopte een krant. De onschuld van de kinderen werd afgezet tegenover het absolute slechte van Dutroux en Nihoul. De polarisering tussen beide was absoluut, er was geen andere positie dan die van het goede of die van het kwade, iets wat de advocaten van de beide verdachten - die slechts hun werk de-

den - snel ondervonden. Nadat goed en kwaad afgebakend waren en ook het Hof van Cassatie, in de ogen van de bevolking, symbolisch kamp had gekozen voor het kwade, kwamen we snel in de derde fase van het ritueel. Het kwade moest bestreden en uitgeroeid worden. We zijn *samengekomen, in stil protest, om te laten zien* dat dergelijke normoverschrijdingen niet kunnen en nooit meer mogen gebeuren. Witte Comités zijn ondertussen opgericht en verschillende parlementaire commissies en controlediensten zoeken uit wat er allemaal is fout gelopen.

Zuiveringsritueel

Men kan een dergelijk ritueel 'archaïsch', 'sub-institutioneel' of 'pre-modern' noemen. Die termen hebben dan niet de connotatie van iets belachelijks of ridicuuls, wel worden ze gebruikt in de betekenis van iets wat fundamenteel is dan gewoon 'de instellingen hun werk te laten doen'. We hebben hier te maken met een dieper liggende en oudere, stabielere (en ongetwijfeld efficiënte) reactie van de samenleving. Het zuiveringsritueel is in dezelfde betekenis 'archaïsch' als menselijke lichamelijke reflexen dat zijn; ze zijn een noodzaak en ook daarom zijn ze al oud.

Het schema dat ik hier heb gebruikt is niet alleen adequaat om de gebeurtenissen te beschrijven en ze te kaderen; tot hertoe is het ook  en van de weinige gebleken die het mogelijk maakten juiste voorspellingen te doen. In een interview heb ik de opkomst van een Witte Ridder voorspeld. Op 11 september, toen *Knack* het interview publiceerde, was er van de volkshelden Connerotte of Bourlet nog geen sprake. Connerotte was toen een onderzoeksrechter en Bourlet een procureur, beiden met aanzien, maar zonder Excalibur. Er was m.a.w. een duidelijke uitkristallisering van het 'kwade', maar niet van het 'goede'. Op basis van een sociaal-religieuze analyse was het duidelijk dat tegenover het 'ultieme kwaad' een Witte Ridder, een Zuiveraar zou opstaan. Het is onbegrijpelijk waarom professor Walgrave precies nu spreekt van verbijstering, van het falen van de sociologische beschrijvingen. Het is immers hoogst uitzonderlijk dat het sociale een beetje voorspelbaar blijkt en precies dan moet, volgens Walgrave, van de sociolo-

gische theorie brandhout worden gemaakt. Misschien doet men er wel goed aan zich even te bezinnen over de rationalistische mobilisatietheorie, wellicht moet men verder gaan dan een beperkte amendering. De sociologische theorie is echter iets ruimer dan die ene stelling. Geen expert zijnde in de burgerschapskunde, heb ik geen bezwaar tegen het invoeren van het concept 'nieuwe burger'. Misschien zijn er erg goede redenen om aan te nemen dat de burger zich gedeeltelijk heeft geëmancipeerd van de traditionele verenigingen en zich rechtstreeks en ongegeneerder tot het politieke apparaat richt. Wel meen ik dat we in dit geval dat concept niet nodig hebben. Of, polemischer, de oude burger hield ook van zijn kinderen. Hij meende ook dat de justitie de waardigheid om in opdracht van de samenleving misdaden te bestraffen, moet verdienen, dat de politiek een justitie moet opbouwen die legitiem kan oordelen over belangrijke misdaden. Evenmin als burgerschapskundige ben ik 'bewegingswatcher', maar toch de volgende bedenking. Zoals hierboven aangegeven redt Walgrave zijn oorspronkelijke, rationalistische theorie door de media als de organisatie te zien die het ongenoegen heeft gekanaliseerd naar een grote mobilisatie. Hij ziet de media hier in de rol van de grote traditionele middenveldorganisaties. Daarom schrijft hij dat de rol van de media in deze zaak moeilijk kan overschat worden (blz. 7). Precies in deze zaak lijkt de rol van de media schromelijk overschat en zeker verkeerd begrepen. Het is ontegensprekelijk dat de media een instrumentele rol hebben gespeeld, maar ze hebben het reinigingsritueel niet geïnduceerd. De media hebben aan de bevolking laten weten dat iedereen geschokt was door de misdrijven, dat de mensen die dachten deel te nemen aan de Witte Mars, niet alleen in Brussel zouden staan. De media hebben zich perfect aangesloten bij de gevoelens van de bevolking. Ook de mensen op redacties, TV-makers en krantenjournalisten waren oprecht geschokt door de gebeurtenissen. Zij konden toch niet anders dan de gebeurtenissen verslaan en de mensen de informatie te geven waar ze om vroegen. De media hebben de gebeurtenissen niet gemaakt, ze hebben ze met de bevolking mee ondergaan.

De weigering om deze Durkheimiaanse analyse te aanvaarden, de allergische reacties die we van verschillende mensen op deze verklaring kregen, zeggen iets over de adequaatheid van het schema zelf. In essentie gaat een ritueel over de scheiding tussen het profane en het sacrale, over het behouden van de fundamentele categorieën. Het ritueel is een procedure om met het sacrale om te gaan. In zekere zin is het ritueel zelf sacraal. Katholieken noemen hun belangrijkste ritueel de *Heilige Eucharistie*. Het was voorspelbaar dat het beschrijven van het reinigingsritueel in die termen het ritueel zelf desacraliseert, omdat het daardoor in de categorie van de normale verschijnselen terecht komt, het ontdaan

wordt van zijn bijzonder karakter. Het onaantastbare wordt tastbaar door het te benoemen, het heilige wordt profaan wanneer het doorgrond wordt en ontdaan van het mysterie. Sociaal-wetenschappelijke beschrijvingen van godsdiensten zijn altijd bedreigend voor de gelovigen van de betreffende godsdienst. De vrije tribunes, meningen en optredens van de zelfuitgeroepen intellectuelen die we de laatste maanden over ons uitgestort kregen, worden in dit licht begrijpelijk. Wanneer afstand nemen, in de rol van waarnemer stappen, desacraliserend overkomt, is de enige rol die voor de intellectueel weggelegd is, die van hogepriester.